

Μνήμων

Τόμ. 38, Αρ. 38 (2021)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ, Αναζητώντας την ειρήνη εν μέσω πολέμου: Η οθωμανική διπλωματική δραστηριότητα κατά το έτος 1685 και ο ρόλος του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου ● ΣΠΗΡΟΣ Ν. ΓΑΣΤΕΡΑΤΟΣ, Νησί της Αφροδίτης ή νησί του Διονύσου; Η αγροτική οικονομία των Κυθέρων σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1715 ● ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΪΡΑΣ, Οι οθωμανικές προσλήψεις της Σερβικής και της Ελληνικής Επανάστασης: Μια απόπειρα τυπολογίας ● ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Βαδίζοντας προς τη μάχη ανάποδα: Οι πολιτικές αντιλήψεις του 1821 και η Εποχή των Επανάστασεων ● ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Πειρατεία, περιπλανήσεις και έρωτας στις ακτές της Χαλκιδικής: Μια οριενταλιστική μικροϊστορία εν έτει 1830 ● ΜΑΡΙΑΝΘΗ Φ. ΠΑΛΑΖΗ, Επιστημονικός πατριωτισμός και κοινωνική συνοχή στα συγγράμματα υγιεινής του Σπυρίδη Αρχιγένους ● ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΣΙΔΑΣ, Διερευνώντας τη θεσσαλική γαιοκτρία 1881-1900 ● ΔΕΣΠΩ ΚΡΙΤΣΟΠΑΚΗ, Η ιστορία της ομαδικής ψυχοθεραπείας στην Ελλάδα (1960-1980) ● ANNA MARIA ΣΙΧΑΝΗ, «Τα τεχνικά μέσα». Τεχνολογίες αναπαραγωγής και αποθήκευσης κειμενικών τεκμηρίων και ιστοριοφιλολογική έρευνα στη μεταπολεμική Ελλάδα: Η περίπτωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΥΡΩΝ ΑΝΤΩΝΙΔΗΣ – ΤΑΣΙΑΡΧΗΣ ΚΟΛΙΑΣ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΣΑΚΙΩΤΗΣ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΪΒΑΝΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΠΗΣ – ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΡΜΑΝΟΣ, Ιστορική έρευνα και νέες τεχνολογίες: Προβληματισμοί και προκλήσεις με αφορμή την προσδιάστατη αποτύπωση του πύργου της Ουρανούπολης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια πρώτη αποτίμηση: Χρήστος Λούκος, Αλεξάνδρα Σπρίνη, Έλλη Δρούλια ως Γεωργία Γιάτση, Παναγιώτης Ελ Γκεντί, Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, Υβόν Κοσμά, Χρήστος Δεσσύλας

38

ΑΘΗΝΑ 2021

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1776-1830): ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΜΑΡΙΑ ΔΑΜΗΛΑΚΟΥ, ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.38266](https://doi.org/10.12681/mnimon.38266)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΑΜΗΛΑΚΟΥ Μ., & ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ Κ. (2024). ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1776-1830): ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ. *Μνήμων*, 38(38), 323-333. <https://doi.org/10.12681/mnimon.38266>

βουλίας 1821-2021» και ήταν προγραμματισμένο για τις 4-6 Νοεμβρίου 2021. Το συνέδριο είχε προγραμματιστεί για να αναδείξει πλευρές της Ελληνικής Επανάστασης που δεν έχουν συστηματικά μελετηθεί, όπως: η ματιά του άλλου, τι δηλαδή μαρτυρούν οι οθωμανικές πηγές για το 1821, η καθημερινή ζωή στα χρόνια του Αγώνα, η ζωή και η δράση των πολλών και όχι μόνο των επωνύμων, οι γυναίκες και τα παιδιά, και γενικά πλευρές που χρειάζονται για να αναδειχθούν νέα ερευνητικά ερωτήματα και σε βάθος μελέτη των πηγών. Ελπίζεται ότι θα πραγματοποιηθεί μέχρι το φθινόπωρο του 2022, αν η επιδημιολογική κατάσταση το επιτρέψει.

Η εταιρεία είχε επίσης προγραμματίσει την πραγματοποίηση επιστημονικής εκδήλωσης, στις 15 Δεκεμβρίου 2021, για τη συμπλήρωση πενήντα χρόνων από την ίδρυσή της (1971). Και αυτή η εκδήλωση κρίθηκε αναγκαίο να μεταφερθεί για το φθινόπωρο του 2022, καθώς οι επιδημιολογικές συνθήκες δεν επέτρεπαν τη διεξαγωγή της με φυσική παρουσία.

Δ'. Το Facebook της EMNE

Κάθε ενδιαφερόμενος χρήστης μπορεί να επισκεφθεί τη σελίδα του Μνήμονα, ακόμα και αν δεν είναι εγγεγραμμένος χρήστης του Facebook. Η σελίδα ενημερώνεται τακτικά και έγκαιρα με όλα τα νέα της EMNE από τον διαχειριστή της. Διαχειρίστρια: Μαργαρίτα Λιάγκα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1776-1830): ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Επαναστάσεις (1776-1830): σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις, επιμ. Αλεξάνδρα Σφοίνη – Χρήστος Λούκος – Βαγγέλης Σαράφης, EMNE / περιοδικό *Μνήμων*, σειρά Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας, αρ. 22, Αθήνα 2021, 601 σ.

Δημοσιεύονται παρακάτω οι ομιλίες της Μαρίας Δαμηλάκου και του Κώστα Γαγανάκη, που έγιναν κατά την παρουσίαση του τόμου διαδικτυακά, στις 20.12.2021.

Είναι για μένα μεγάλη τιμή και χαρά να συμμετέχω στην παρουσίαση ενός τόμου που χώρεσε τόσες επαναστάσεις και φώτισε αυτή τη μεγάλη επαναστατική εποχή, η οποία στο έργο που παρουσιάζουμε, ξεκινά με την Αμερικανική Επανάσταση του 1776.

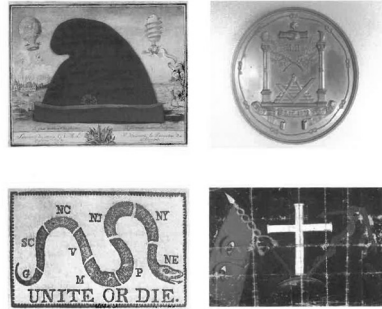
Θα σταθώ στις επαναστάσεις της ναπολεόντειας και μεταναπολεόντειας εποχής με ιδιαίτερες αναφορές στα κινήματα της Ισπανικής αυτοκρατορίας στην αμερικανική ήπειρο. Τα κινήματα αυτά αναλύονται εκτενώς στο κείμενο του Roberto Breña, αλλά αναφορές σε εκείνα υπάρχουν και στα άρθρα που μελετούν τις διαφορές φάσεις του ισπανικού φιλελευθερισμού την περίοδο 1808-1823. Ο Breña θέτει το μεγάλο ζήτημα της διασυνδεσιμότητας των επαναστάσεων αυτής της περιόδου, ενώ άλλα κείμενα αναδεικνύουν τις συνάψεις και τις σχέσεις αλλά και τις ιδιαιτερότητες και τις διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στα κινήματα του μεσογειακού χώρου και σε αυτά της Λατινικής Αμερικής. Έχει μεγάλο ενδιαφέρον να βλέπει κανείς πώς η δυναμική αυτής της πυκνότατης περιόδου διαπέρασε και κλόνισε πολύ διαφορετικά συστήματα κυριαρχίας και συνέδεσε, μέσω των ιδεών και της επαναστατικής δράσης, τους λαούς της ευρωαμερικανικής περιφέρειας.

Τα σχετικά κείμενα του τόμου δείχνουν πώς σε κάθε περίπτωση αυτή την περίοδο προέκυψαν κρίσεις απονομιμοποίησης των καθεστώτων κυριαρχίας και έλαβαν χώρα ζυμώσεις που επέτρεψαν να προβάλλει για τους λαούς ο εθνικός ορίζοντας και να ανοίξει η επιλογή της διεκδίκησης της ανεξαρτησίας. Ξέρουμε ότι στην Ισπανική αυτοκρατορία –μια πολύ σταθερή και συνεκτική αυτοκρατορία για σχεδόν τρεις αιώνες– η κρίση προέκυψε με την κατάληψη της Ιβηρικής χερσονήσου από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα. Το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε το 1808 από την αναγκαστική παραίτηση του βασιλιά Φερδινάνδου, κινητοποίησε μια φιλελεύθερη επανάσταση και οδήγησε τους λαούς της μητρόπολης και των αμερικανικών κτήσεων στην αναζήτηση μιας νέας πολιτικής νομιμότητας, που κατέληξε στον διαχωρισμό τους.

Αυτές οι κρίσεις απονομιμοποίησης επέτρεψαν να βγουν στην επιφάνεια και να λάβουν χαρακτήρα επαναστατικής κατεύθυνσης δυσaráεσκεις που γίνονταν αντιληπτές μέσα από τις νέες ιδεολογικές παραμέτρους της

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1776-1830)

Σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 22
Ε.Μ.Ν.Ε.-ΜΝΗΜΟΝ 2021

εποχής, αλλά και προσδοχίες οι οποίες συνδέονταν με την ευρύτερη πολιτική και οικονομική δυναμική που αναπτύχθηκε στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα στον διατλαντικό και τον μεσογειακό κόσμο. Βέβαια, όπως φαίνεται στα σχετικά κείμενα, σε καμία περίπτωση οι επαναστάσεις δεν ήταν μονόδρομος ούτε μοναδικές και αναπόφευκτες λύσεις. Χρειάστηκαν συγκεκριμένες διαδικασίες και γεγονότα που διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο των ναπολεόντειων πολέμων και της μεταναπολεόντειας εποχής, τα οποία λειτούργησαν ως ειδικό καταλύτης σε κάθε επαναστατική διαδικασία.

Και πάλι, όμως, διαπιστώνεται ότι η κατεύθυνση της αντίδρασης και ο σχεδιασμός της μετεπαναστατικής τάξης δεν ήταν κάτι το δεδομένο εξαρχής, αλλά διαμορφώθηκε σταδιακά. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα στην περίπτωση των επαναστάσεων της Ισπανικής αυτοκρατορίας με την πολλαπλότητα των επιλογών που παρουσιάστηκαν το 1810. Τότε οι διάφορες ισπανικές κτήσεις της Αμερικής διχάστηκαν απέναντι στη φιλελεύθερη πρόσκληση της μητρόπολης, η οποία τις κάλεσε να συμμετάσχουν στη Βουλή του Κάντιθ και στο «έθνος των δύο ημισφαιρίων» που αυτή η Βουλή δημιούργησε. Ως αποτέλεσμα, η Ισπανική Αμερική χωρίστηκε σε δύο «κόσμους», στις επαναστατημένες κτήσεις και σε αυτές που έμειναν πιστές στη μητρόπολη και ακολούθησαν τα διάφορα επεισόδια του ισπανικού φιλελευθερισμού. Με άλλα λόγια, όπως διαφαίνεται από αρκετά κείμενα του τόμου, η επιλογή της ρήξης με το παλαιό καθεστώς κυριαρχίας, ο χαρακτήρας κάθε επανάστασης και η αντίληψη της νέας πολιτικής νομιμότητας θα πρέπει να μελετηθούν ξεχωριστά σε κάθε περίπτωση και σε κάθε βήμα τους, ως δυναμικές διαδικασίες στη βραχεία διάρκεια της κοινής επαναστατικής συγκυρίας που άνοιξαν οι ναπολεόντειοι πόλεμοι και η παλινόρθωση που ακολούθησε.

Οι επαφές, τώρα, ανάμεσα στους επαναστατημένους λαούς είναι αναμφίβολα ένα άλλο πολύ ενδιαφέρον θέμα που εντοπίζεται σε αρκετά κείμενα του τόμου. Ξέρουμε ότι το επαναστατικό κύμα αυτής της περιόδου συνέδεσε πολύ μακρινές γεωγραφικές ενότητες και διαμορφώθηκε μια φιλελεύθερη αδελφσύνη που απλώθηκε στον μεσογειακό κόσμο και στη Λατινική Αμερική. Οι επαναστατημένοι Νοτιοευρωπαίοι και Λατινοαμερικανοί παρακολούθησαν οι μεν τους αγώνες των δε και αντίστροφα, και υπήρχαν αμφίδρομες επιρροές. Μην ξεχνάμε ότι οι λατινοαμερικανικές επαναστάσεις ακολούθησαν τη φιλελεύθερη επανάσταση που ξεκίνησε στη μητρόπολη Ισπανία το 1808, στο πλαίσιο της αντίστασης ενάντια στη γαλλική κατάληψη. Αυτή η φιλελεύθερη επανάσταση στην Ισπανία υπήρξε η αφετηρία και πηγή έμπνευσης για τα κινήματα στη Λατινική Αμερική και για τα κινήματα στην Ιταλική χερσόνησο. Από την άλλη

πλευρά, οι αγώνες των λατινοαμερικανικών λαών που κλιμακώθηκαν μετά την επιστροφή του βασιλιά Φερδινάνδου στον ισπανικό θρόνο και την παλινόρθωση της απολυταρχίας, ενέπνευσαν τους λαούς της νότιας Ευρώπης. Ξέρουμε ότι ο Σιμόν Μπολίβαρ προβαλλόταν από αρκετούς έλληνες επαναστάτες ως πρότυπο στρατηγού και πολιτικού. Αντίστοιχα, οι απεσταλμένοι του Μπολίβαρ στην Ευρώπη έστελναν στις αναφορές τους ειδήσεις και από την Ελληνική Επανάσταση.

Ένα τρίτο σημείο που αναδεικνύεται από αρκετά κείμενα και που μπορεί να αποτελέσει κοινή βάση για συνδυαστικές προσεγγίσεις, είναι η συμβολή των επαναστατικών κινημάτων του μεσογειακού χώρου και της Λατινικής Αμερικής στη διαμόρφωση του νεωτερικού πολιτικού και εννοιολογικού χάρτη. Η σχέση όλων αυτών των κινημάτων με την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση έχει μελετηθεί αρκετά. Τα τελευταία, ωστόσο, χρόνια βλέπουμε ότι έχει κερδίσει έδαφος η ιδέα της πολυκεντρικότητας όσον αφορά τη διαδικασία διαμόρφωσης των νεωτερικών ιδεών. Ο Antonino de Francesco στο κείμενό του κάνει λόγο για «μεσογειακό δρόμο στην πολιτική νεωτερικότητα». Σημαντικές μελέτες ξεφεύγουν, λοιπόν, από τον κεντρικό άξονα Δυτική Ευρώπη – Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και στρέφουν την προσοχή τους στα διαφορετικά «εργαστήρια» νεωτερικής σκέψης και πολιτικών πειραματισμών που διαμορφώθηκαν στην ευρωαμερικανική περιφέρεια.

Βλέπουμε ότι διαφορετικοί λαοί, προερχόμενοι από πολύ διαφορετικά συστήματα κυριαρχίας, μίλησαν μια νέα κοινή γλώσσα και δοκιμάστηκαν με την ερμηνεία εννοιών όπως λαϊκή κυριαρχία, πατρίδα και, βέβαια, έθνος. Έχει μεγάλο ενδιαφέρον να διαπιστώνει κανείς πώς αυτές οι ερμηνείες τους βασίζονταν στην πρόσληψη των ιδεών του Διαφωτισμού μέσα από τους φακούς των δικών τους ιστορικών εμπειριών και παραδόσεων και πώς αυτές οι ιδέες προσαρμόστηκαν στην ιδιαίτερη πραγματικότητα των χωρών τους.

Ένα τελευταίο ζήτημα που θέλω να θέσω και το οποίο φωτίζεται σε ορισμένα κείμενα του τόμου, είναι η διαδικασία συγκρότησης της μετεπαναστατικής τάξης και οι εντάσεις και συγκρούσεις που σε κάθε περίπτωση αναπτύχθηκαν ανάμεσα στο παλαιό και στο καινούργιο.

Σε όλες τις επαναστάσεις της ναπολεόντειας και μεταναπολεόντειας εποχής αναπτύχθηκαν, στο πλαίσιο της οικοδόμησης της νέας πολιτικής νομιμότητας, ανταγωνιστικές μορφές κυριαρχίας οι οποίες δείχνουν ότι η μετάβαση από την αυτοκρατορία στα κυρίαρχα έθνη δεν ήταν ούτε απλή ούτε γραμμική διαδικασία.

Στις επαναστάσεις της Ισπανικής αυτοκρατορίας ο τοπικός παρά-

γοντας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νέας πολιτικής τάξης. Σύγχρονες μελέτες έχουν δείξει ότι οι Ισπανοαμερικανοί επαναστάτησαν ως τοπικοί (λαοί), οι οποίοι συγκρότησαν, στις σημαντικές πόλεις τους, τοπικές κυβερνητικές επιτροπές και ανέλαβαν την εκπροσώπηση της περιφέρειάς τους. Αυτές οι κυρίαρχες πόλεις και αργότερα οι επαρχίες έγιναν στην επαναστατημένη Ισπανική Αμερική οι πραγματικοί πρωταγωνιστές όχι μόνο κατά την περίοδο των πολέμων της ανεξαρτησίας αλλά και κατά την επίπονη διαδικασία της εθνικής συγκρότησης. Ξέρουμε ότι και στην Ελληνική Επανάσταση, σε πρώτη φάση, η λαϊκή κυριαρχία εκφράστηκε μέσω τοπικών συνελεύσεων και στη συνέχεια συγκροτήθηκαν κυριαρχίες διαφορετικής εμβέλειας που έπαιζαν κεντρικό ρόλο στη μετάβαση στην εθνική πολιτική κοινότητα.

Στις πρώην ισπανικές κτήσεις της Αμερικής η κεντρική εξουσία δεν απορρόφησε εύκολα τον τοπικό παράγοντα. Βασιζόμενοι στην ιδέα περί κυριαρχικού δικαιώματος των περιφερειών τους, οι επαρχιακοί αρχηγοί διεκδίκησαν αυτονομίες από την κεντρική εξουσία, με αποτέλεσμα να σημειωθούν μακροχρόνιοι εμφύλιοι πόλεμοι. Αυτές οι εμφύλιες συγκρούσεις περιέπλεξαν τον προσδιορισμό των ορίων των νέων εθνών και προκάλεσαν για μεγάλο διάστημα τη διάσπαση των εδαφών των πρώην ισπανικών αποικιών σε πολλές μικρές επικράτειες. Στην Ελληνική Επανάσταση, παρόλο που ο τοπικός παράγοντας από μόνος του δεν έπαιξε τον πρώτο ρόλο στους εμφύλιους πολέμους, φαίνεται, όπως λέει και ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος στη συμβολή του στον τόμο, ότι η συγκεντροποίηση της εξουσίας επέτεινε την εμφάνιση ανταγωνιστικών δυνάμεων μεταξύ των επαναστατών. Σε κάθε περίπτωση, έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί βαθύτερα το πώς συναρθρώθηκε το τοπικό στοιχείο με άλλους συσχετισμούς εξουσίας.

Και άλλα θέματα προκύπτουν, που προσφέρονται για συνδυαστικές προσεγγίσεις: για παράδειγμα, η αυταρχική κατάληξη αυτών των τόσο φιλελεύθερων επαναστάσεων όπως η Ελληνική και οι Ισπανοαμερικανικές. Ή ο τρόπος που εντάχθηκαν τα νεοσύστατα εθνικά κράτη της ευρωαμερικανικής περιφέρειας στο διεθνές σύστημα και η εξάρτησή τους από μεγάλες δυνάμεις, η οποία ενισχύθηκε και από το εξωτερικό χρέος τους που ξεκίνησε κατά την επαναστατική περίοδο. Θα κλείσω με αυτές τις σκέψεις τονίζοντας για άλλη μια φορά τη σημασία που έχουν οι συνδυαστικές προσεγγίσεις των επαναστάσεων, όπως αυτή που παρουσιάζουμε σήμερα, και τις μεγάλες προοπτικές που ανοίγουν στις ιστορικές μελέτες.

ΜΑΡΙΑ ΔΑΜΗΛΑΚΟΥ

***

Στην εισαγωγή στο τελευταίο του βιβλίο, *Revolution. An Intellectual History* (Verso, 2021) ο Enzo Traverso μελετά τον εμβληματικό πίνακα του Théodore Géricault, *Η σχεδία της Μέδουσας* (1819), ως μια ισχυρή αλληγορική αποτύπωση της Επανάστασης. Όλα τα συστατικά μιας επανάστασης βρίσκονται εκεί: ο αρχικός ενθουσιασμός, οι ματαιωμένες προσδοκίες, προδοσία, απόγνωση αλλά και η άσβεστη ελπίδα. Για τον Traverso επανάσταση είναι μια αιφνίδια και σχεδόν πάντοτε βίαιη ρήξη του ιστορικού συνεχούς, της κοινωνικοπολιτικής τάξης πραγμάτων. Απομακρυνόμενος από τη μαρξιστική εξελικτική τελεολογία της διαδοχής των τρόπων παραγωγής, ο Traverso επιστρέφει στα κείμενα του Μαρξ και των επιγόνων του –ιδιαιτέρα του Τρότσκι–, για να υπογραμμίσει την «αυτονομία του πολιτικού», της αυτενέργειας των υποκειμένων, πέρα από οποιουσδήποτε υλικούς ή δομικούς επικαθορισμούς. Εισηγείται μια νέα «χαρτογράφηση» της δυναμικής που εξαπολύεται από κάθε επανάσταση και που, σε τελική ανάλυση, την υπερβαίνει. Αυτό επιχειρούν στη μεγάλη τους πλειονότητα οι μελέτες που συγκεντρώνονται σε αυτόν τον αναπόφευκτα «γαλλοκεντρικό» τόμο, όπως και το ιδιαίτερα ενδιαφέρον επίμετρο του Βασίλη Παναγιωτόπουλου. Θα επικεντρωθώ στις συμβολές για τη Γαλλική και την Αμερικανική Επανάσταση, και ιδιαίτερα σε αυτό που θα μπορούσε να περιγραφεί ως «ιστοριογραφική περιπέτεια της Επανάστασης».

Μαθητής του Albert Soboul και κορυφαίος εκπρόσωπος της Σχολής των Annales, ο Michel Vovelle αφιέρωσε μεγάλο μέρος του ώριμου έργου του στη μελέτη της Γαλλικής Επανάστασης και ιδιαίτερα στην αντίκρουση της λεγόμενης αναθεωρητικής ιστοριογραφίας γύρω από το 1789. Στο άρθρο του, που συμπεριλαμβάνεται στον τόμο, ο Vovelle προτείνει μια αποτίμηση του ιστοριογραφικού πεδίου της Γαλλικής Επανάστασης, από την οποία και προκύπτει ξεκάθαρα η «περιπετειώδης» της πορεία, 200 χρόνια μετά το κατακλυσμικό συμβάν. Αναφερόμενος στη δεκαετία του 1960 και ιδιαίτερα στο ταραχώδες τέλος της, ο Vovelle επισημαίνει την απουσία μελετών για τη Γαλλική Επανάσταση στην ιστοριογραφική παραγωγή των Annales, γεγονός που για πολλούς ομολόγους του –κυρίως προερχόμενος από τον αγγλοσαξονικό χώρο– εξέφραζε τον ιδιότυπο πολιτικό αναχωρητισμό των Annales της περιόδου, με τη στροφή στη μελέτη της μακράς διάρκειας και στις συλλογικές νοοτροπίες, και την αποφυγή της πολιτικής ιστορίας.

Η τελευταία επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο από τη δεκαετία του 1980, όπου ο Vovelle αναφέρεται στην αντιπαράθεση, αρχικά ανάμεσα σε δύο και κατόπιν σε τρεις ιστοριογραφικές «σχολές» της Γαλλικής Επανάστασης, την μαρξιστικής έμπνευσης ιακωβίνικη ιστοριογραφία, στην

οποία συνέβαλε και ο ίδιος, την αναθεωρητική ιστοριογραφία που πυροδότησε το έργο του Francois Furet, άλλου εξέχοντος μέλους των Annales, και την παραφυάδα της τελευταίας, που ο Vovelle αποκαλεί «σχολή του αναθέματος», κυρίως μιντιακή, με ελάχιστη ακαδημαϊκή νομιμοποίηση και συστηματική αποφυγή της πρωτογενούς έρευνας: οι δύο τελευταίες ερμηνευτικές προσεγγίσεις («εξόρκιζαν») την επαναστατική βία, διεκτραγωδούσαν την «αναπόφευκτη» διολίσθηση της Επανάστασης προς την τρομοκρατική λαοκρατία, σε αντίθεση με την Αμερικανική Επανάσταση, την «ήρεμη επανάσταση», που οδήγησε στην εγκαθίδρυση της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Ειδικότερα, η «ιστοριογραφία του αναθέματος», εντυπωσιακά παρούσα στα ευπώλητα των γαλλικών βιβλιοπωλείων έργα εκλαΐκευσης και ιστορικά μυθιστορήματα εξακολουθεί να προωθεί συστηματικά την πλαστή εικόνα της σύγκρουσης της αγροτικής «Γαλλίας των Σουάνων» με το «παρισινό επαναστατικό τέρας». Πρωταγωνιστής στην «ιστοριογραφική σύγκρουση» του 1989, ο Vovelle μας υποδεικνύει την παροντιστική φύση της ιστορικής έρευνας γύρω από τη Γαλλική Επανάσταση, αναδεικνύει τις διάφορες στρατηγικές διαχείρισης της παροντικής πραγματικότητας που επιχειρούν να εργαλειοποιήσουν το γαλλικό επαναστατικό παρελθόν, διερωτώμενος: «τι αντιπροσωπεύει σήμερα η επαναστατική ιδέα στον σύγχρονο κόσμο;»

Η ιστοριογραφική επισκόπηση του Cyril Triolaire εστιάζεται στην περίοδο 1990-2000. Επισημαίνεται αρχικά η επανεμφάνιση της βιογραφίας ως γραμματειακού είδους, με την κυκλοφορία ιστορικών βιογραφιών πρωταγωνιστών της Επανάστασης, όπως και η εμφάνιση πολιτισμικών αναγνώσεων του πολιτικού, κυρίως μέσα από τη μελέτη προτεινόμενων ιδεότυπων επαναστατών. Ο Triolaire σημειώνει επίσης μια επιστροφή στη μελέτη των στρατηγικών διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, της «πολιτικής της γλώσσας» στα χρόνια της Επανάστασης. Ο Τύπος, η γιορτή, το θέατρο αναδεικνύονται ως τα νέα προνομιακά πεδία της πολιτισμικής ιστοριογραφίας της Γαλλικής Επανάστασης, τη φορά αυτή με έμφαση στην οικονομία του θεάματος ή του Τύπου (υλικές συνθήκες εκτύπωσης και διάχυσης των ιδεών) με σαφείς τις επιρροές από τη γαλλική σχολή της ιστορίας της ανάγνωσης (Roger Chartier). Ιδιαίτερα σημαντική είναι, εξάλλου, η επισήμανση από μέρους του Triolaire μιας επανάκαμψης της οικονομικής ιστορίας της Επανάστασης, με κυριότερη εξέλιξη τη δραστική αμφισβήτηση του εδραιωμένου μύθου περί βιομηχανικής καθυστέρησης, αποδιοργάνωσης και καταστροφικού ερασιτεχνισμού από την επαναστατική ηγεσία, με πρώτο «αντίβαρο» τη συνετή οικονομική διαχείριση που υποτίθεται πως αποπειράθηκε κατόπιν το Διευθυντήριο.

Ο Guy Lemarchand χαρτογραφεί στο άρθρο του την εξέλιξη της κοινωνικής ιστορίας της Γαλλικής Επανάστασης από τη δεκαετία του 1990. Παρόλη τη γενικότερη υποχώρηση της κοινωνικής ιστορίας ως ερμηνευτικού ρεύματος της Γαλλικής Επανάστασης από τη δεκαετία του 1990, σημειώνει τον εμπλουτισμό τόσο των χρησιμοποιούμενων πηγών όσο και των τεχνικών διαχείρισής τους. Έτσι, πλάι στις «κλασικές» πηγές (φορολογικά κατάστιχα, νοταριακές πράξεις) προστέθηκαν δικαστικές σειρές, νοσοκομειακά αρχεία, προσωπικά ημερολόγια, ιδιωτική αλληλογραφία αλλά και ο Τύπος της περιόδου. Σημαντική εξέλιξη στην ιστοριογραφία γύρω από την αγροτική τάξη τον καιρό της Επανάστασης υπήρξε, κατά κατά τον γάλλο ιστορικό, η απομάκρυνση από τη μέχρι τότε εδραιωμένη σύνδεση ανάμεσα στην επιτυχή απόκτηση εθνικών κτημάτων, η οποία ακολούθησε τη δήμευση της εκκλησιαστικής περιουσίας, στην προσχώρηση στην Επανάσταση για τους νέους χωρικούς-ιδιοκτήτες γης και στην επιλογή της αντεπανάστασης για τους δυσχερημένους.

Η ιστοριογραφική παραγωγή της περιόδου 1990-2000 επιβεβαίωσε, κατά τα άλλα, την ήδη διαμορφωμένη συναίνεση στους κόλπους των ιστορικών της Γαλλικής Επανάστασης αναφορικά με την ουσιαστική αποτυχία διαμόρφωσης μιας ριζοσπαστικής πολιτικής κοινωνικής αρωγής από το επαναστατικό καθεστώς. Η γαλλική Δημοκρατία εξακολουθούσε να εναρμονίζεται με τις εδραιωμένες πολιτικές καταστολής της παραβατικότητας —την οποία εξακολουθούσε να ορίζει γύρω από τον πυρήνα της ατομικής ιδιοκτησίας, πρακτική που εκφράστηκε στη συστηματική επιβολή ασύμμετρων ποινών ως προς τα αδικήματα που είχαν διαπραχθεί. Ανάλογες τάσεις εναρμόνισης του επαναστατικού καθεστώτος με τις εδραιωμένες αντιλήψεις για τη φτώχεια και τον κόσμο των φτωχών στην Ευρώπη εκφράστηκαν με απόπειρες αξιοποίησης της εργασίας των τροφίμων των φυλακών, όπως και με την εναπόθεση της διοίκησης των σωφρονιστικών ιδρυμάτων σε εργολάβους, σε εμφανή μίμηση του βρετανικού προτύπου.

Στο άρθρο του ο Paul Chopelin προτείνει μια κριτική αποτίμηση της ιστοριογραφίας γύρω από τη θρησκευτική πολιτική του επαναστατικού καθεστώτος. Ο Chopelin προτείνει την αντικατάσταση του όρου «αποχριστιανισμός» από τον «αποφανατισμό» του Έτους ΙΙ (Οκτώβριος 1793 – Αύγουστος 1794). Η σύγκρουση ανάμεσα στην παλαιά και στη νέα «συνταγματική Εκκλησία» της Επανάστασης τελικά έπληξε ιδιαίτερα τη δεύτερη —όπως και τους Γάλλους Προτεστάντες, στρατευμένους στο πλευρό της Επανάστασης, οι οποίοι έχασαν το $\frac{1}{3}$ των παστώρων τους από παραιτήσεις. Μόνη ενισχυμένη, παρά το βαρύ φόρο αίματος, η

Ανυπότακτη Εκκλησία, με το νέο της μαρτυρολόγιο των «μαρτύρων της Επανάστασης», που ο Chopelin σημειώνει πως είχε μακρά διαδρομή, με μια επανενεργοποίησή του την περίοδο 1880-1914, κατά των νόμων της Τρίτης Δημοκρατίας, και με σποραδική ανανέωση μέχρι και το 2012.

Στη συμβολή του ο Hervé Leuwers προτείνει μια επισκόπηση της ιστοριογραφικής διαμάχης γύρω από το γαλλικό «εθνικό ταμπου», αυτό της Τρομοκρατίας. Η «Τρομοκρατία» του Έτους II ταυτίζεται στη συλλογική μνήμη με την γκιλοτίνα και με τον Ροβεσπιέρο, γεγονός που συνήθως ερμηνεύεται ως επικράτηση του οργανωτικού μύθου των νικητών της 9ης Θερμιδώρ. Το Καλοκαίρι του 1794 υπήρξε μια εξαιρετική στιγμή για τη συγγραφή μιας άμεσης ιστορίας γύρω από το «ολοκληρωτικό τέρας» που υπήρξε ο Ροβεσπιέρος. Το αντι-ιακωβινικό αφήγημα, όπως καθιερώθηκε και με τη δημόσια παρέμβαση Furet, εξακολουθεί να προωθεί την «πληροφορία» πως, στις 5 Σεπτεμβρίου του 1793, η Συμβατική «έβαλε την «τρομοκρατία στην ημερήσια διάταξη». Οι ιστορικοί που αντιπαράτέθηκαν στην αναθεωρητική σχολή και στην «ιστοριογραφία του αναθέματος», έχουν σε μεγάλο βαθμό αναδείξει το πώς λειτουργούσε το δίπολο «τρόμος και αρετή» ως κατευθυντήρια γραμμή της τρομοκρατίας, η οποία για τον Ροβεσπιέρο εξέφραζε τον «δεσποτισμό της ελευθερίας εναντίον της τυραννίας». Εξίσου σημαντικό, έχει καταδειχθεί η αναδρομική εργαλειοποίηση της «Τρομοκρατίας» (με «Τ» κεφαλαίο) ως θεμελιώδους και αναπόδραστου συστατικού της Γαλλικής Επανάστασης και κάθε επανάστασης που –κατά τον Furet και τους επιγόνους του– καταλήγει πάντα νομοτελειακά στην «τρομοκρατική λαοκρατία».

Στο κείμενο των Pascal Dupuy και Alan Forrest ανιχνεύονται οι «πολύπλοκοι δεσμοί που συνδέουν τα γεγονότα του 1789 με τους μετασχηματισμούς του σύγχρονου κόσμου». Αυτό που προκύπτει από τη σχετική έρευνα στη δεκαετία του 1990, είναι η ιδιαίτερη προσοχή που επέδειξαν οι πρωταγωνιστές της Γαλλικής Επανάστασης στην πορεία της Αγγλικής Επανάστασης του 17ου αιώνα, και ιδιαίτερα στα πεπραγμένα του Όλιβερ Κρόμγουελ, στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τη διολίσθηση σε μια στρατιωτικού τύπου δικτατορία. Αντίθετα, μειωμένο φαίνεται πως ήταν το ενδιαφέρον που επιδείκνυαν για τη σχετικά πρόσφατη Αμερικανική Επανάσταση.

Αυτό που φαίνεται να υποχωρεί στους κόλπους των ιστορικών της Γαλλικής Επανάστασης, είναι ο παραδοσιακός «γαλλοκεντρισμός» που έβλεπε τη διάχυση της Επανάστασης στην Ευρώπη μονοσήμαντα, όπως και οι Ιακωβίνοι, δηλαδή ως εξαγωγή του «δημοκρατικού πατριωτισμού» από το «Μεγάλο Έθνος» στην ευρωπαϊκή ήπειρο, ως κήρυξη ενός απελευ-

θερωτικού πολέμου ενάντια στους ευρωπαίους βασιλείς. Ειδικότερα στο μείζον ζήτημα της δημιουργίας και εφήμερης παρουσίας των «αδελφών δημοκρατιών» και των σχέσεων εξάρτησης –ή και κατοχής τους– από τη Γαλλία, οι προηγούμενες αμύχανες ή και συσκοτιστικές μελέτες έχουν παραχωρήσει τη θέση τους σε προσεκτικότερες και πολυδιάστατες προσεγγίσεις και κριτικές αποτιμήσεις από τη δεκαετία του 1990. Ιδιαίτερα σημαντική είναι εδώ η δουλειά της Annie Jourdan, πρώτα για τη Βαταβιανή Δημοκρατία και πρόσφατα στο βιβλίο της *Νέα Ιστορία της Επανάστασης*.

Η συμβολή του Jack P. Greene προσφέρει ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη του ιστοριογραφικού πεδίου της Αμερικανικής Επανάστασης (ή Πολέμου της Ανεξαρτησίας). Συμπυκνώνοντας τα πορίσματα της πρόσφατης έρευνας, ο Greene υπογραμμίζει την υποχώρηση του «ιδρυτικού μύθου» της Αμερικανικής Επανάστασης, της συστηματικής προώθησής της ως καταλύτη στην πορεία της εθνικής αυτοπραγμάτωσης με την εδραίωση του ρεπουμπλικανικού καθεστώτος και του ομοσπονδιακού συστήματος διακυβέρνησης που διασφάλιζε τη δικαιότερη κατανομή της εξουσίας ανάμεσα στην πρωτεύουσα και στις πολιτείες. Είναι εμφανές, εξάλλου, πως είχε υποτιμηθεί η «βρετανική ταυτότητα» της Επανάστασης, ενώ είχε υπερτιμηθεί ο επαναστατικός της χαρακτήρας. «Χώρα ευκαιρίας» για κάθε φιλόδοξο και τολμηρό άποικο, η Βόρεια Αμερική δεν ανέπτυξε ποτέ τις κοινωνικές προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση αριστοκρατίας ή και νομοκατεστημένων τάξεων, ενώ απουσίαζε παντελώς μια αυστηρή και εξουσιαστική εκκλησιαστική δομή –κύρια εξαιτίας της κυριαρχίας των ριζοσπαστών Πουριτανών στις πρώτες γενιές των αποίκων. Η ιστοριογραφική παραγωγή έχει συχνά αποτυπώσει την προβληματική συμβίωση της κοινωνικής ιεραρχίας με εξισωτικές αντιλήψεις και πρακτικές στις κοινότητες των αποίκων. Η Αμερικανική Επανάσταση υπήρξε πρώτιστα μια αποικιακή εξέγερση απέναντι στον επιχειρούμενο συγκεντρωτισμό της αυτοκρατορικής εξουσίας της Βρετανίας.

Οι άρχουσες ελίτ της ύστερης αποικιακής περιόδου παρέμειναν κυρίαρχες και στα μετεπαναστατικά χρόνια, επιβάλλοντας τον έλεγχό τους στα νέα ρεπουμπλικανικά καθεστώτα των πολιτειών. Σε αντίθεση με τη Γαλλική Επανάσταση, η Αμερικανική δεν παρήγαγε ένα ενοποιημένο εθνικό κράτος. Οι ενστάσεις για το κατά πόσο η Αμερικανική Επανάσταση ήταν μια δημοκρατική επανάσταση του λαού αφορούν εν μέρει και τη Γαλλική. Γυναίκες, σκλάβοι και αυτόχθονες Αμερικανοί έμειναν εκτός της νέας πραγματικότητας, η οποία αφορούσε αποκλειστικά λευκούς άνδρες. Η νεότερη έρευνα έχει δείξει πως στις δεκαετίες του 1780 και του 1790 τα λαϊκά στρώματα προσπάθησαν να ανακόψουν αυτό που

έβλεπαν ως αντιδημοκρατική επίθεση εκ μέρους των ελίτ, οι οποίες ηγήθηκαν της Επανάστασης και πλέον ηγούνταν των πολιτειών, αντεπίθεση που συμπυκνώθηκε στην υιοθέτηση και εδραίωση ενός Ομοσπονδιακού Συντάγματος, μια εκστρατεία καθυπόταξης της δημοκρατίας, όπως την περιγράφει εύστοχα ο Terry Bouton. Η αντεπίθεση αυτή εξέφραζε την απέχθεια της πλειονότητας των θεμελιωτών πατέρων για τη λαϊκή θεμελίωση της δημοκρατίας και την επιθυμία τους να διατηρηθεί η εξουσία αποκλειστικά στους κόλπους των «πεφωτισμένων «τζέντλεμεν»». Σε αυτή την πολιτική των ομοσπονδιακών ελίτ οι πολίτες της Πενσυλβανίας απάντησαν με δύο μαζικές λαϊκές εξεγέρσεις το 1794 και το 1799.

Η διερεύνηση του ατελούς επαναστατικού χαρακτήρα της Αμερικανικής Επανάστασης, με την πρόταξη της ερμηνείας της αποικιακής εξέγερσης, και η νέα μελέτη των συγκρούσεων στο εσωτερικό του μετεπαναστατικού καθεστώτος τελικά ακυρώνουν το αφήγημα περί ανωτερότητας της αμερικανικής, «ήρεμης επανάστασης» έναντι της τρομοκρατικής λαοκρατίας, που υπήρξε η Γαλλική, έναν από τους βασικούς πυλώνες του αναθεωρητικού αφηγήματος. Η αναδρομική και καταφανώς επιλεκτική εργαλειοποίηση του γαλλικού και αμερικανικού επαναστατικού παρελθόντος τελικά μας επαναφέρουν στο αρχικό ερώτημα του Michel Vovelle: «Τι αντιπροσωπεύει σήμερα η επαναστατική ιδέα στον σύγχρονο κόσμο;»

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ